
KAPITOLA DEVÁTÁ

POPULISMUS: CO ZÁLEŽÍ NA JMÉNĚ?¹

Jakákoli definice předpokládá teoretickou mřížku, která dává smysl tomu, co je definováno. Tento smysl – jak postuluje samotný pojem definice – lze ustavit pouze na základě odlišení definovaného termínu od něčeho jiného, co tato definice vylučuje. A to zase předpokládá *půdu*, na níž jsou tyto rozdíly jako takové myslitelné. Právě toto pole není bezprostředně zřejmé, když nějaké hnutí (?), nějakou ideologii (?) či nějakou politickou praxi (?) označíme za populistické. V prvních dvou případech – hnutí či ideologie – by označení „populistický“ implikovalo odlišení tohoto atributu od jiných charakterizací na téže definiční rovině, například „fašistický“, „liberální“, „komunistický“ atd. Tím jsme ihned postaveni před složitý úkol, který se vposledku vzpírá vlastním

1 Přeloženo z anglického vydání: Laclau, E., „Populism: What's in a name“, in: Panizza, F. (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, London, Verso 2005, s. 32-49.

cílům: najít onu poslední pevnost, v níž bychom našli „čistý“ populismus, neredukovatelný na ony ostatní alternativní charakterizace. Pokud se o to pokusíme, pouštíme se do hry, v níž se okamžitě setkáme se záplavou výjimek, jakmile připišeme populismu jakýkoli společenský nebo ideologický obsah. Jsme tedy nuceni dospět k závěru, že když tento termín použijeme, naše užívání jazyka předpokládá nějaký aktuální význam, avšak tento význam nicméně nelze převést do žádného definovatelného smyslu. A co víc, skrze tento význam už vůbec nemůžeme poukázat na jakýkoli identifikovatelný referent (kterým by byl onen význam vyčerpán).

Co kdybychom se od hnutí či ideologií jakožto analytických jednotek přesunuli k politickým praxím? Vše závisí na tom, jak tento přesun pojmáme. Pokud se řídí jednotou nějakého subjektu konstituovaného na rovině ideologie nebo politického hnutí, potom jsme pochopitelně v určení toho, co je specificky populistické, nepostoupili ani o krůček dál. Nesnáze s určováním populistického charakteru subjektů jistě praxe se v analýze této praxe jako takové mohou pouze reprodukovat, neboť tyto praxe pouze *vyjadřují* vnitřní povahu oněch subjektů. Existuje ovšem ještě druhá možnost – totiž že politické praxe *nevyjadřují* povahu společenských činitelů, nýbrž je naopak *konstituují*. V takovém případě by politická praxe měla jakousi ontologickou prioritu před činitelem – činitel by byl pouze historickou usazeninou praxe. Řečeno trochu odlišně: praxe by představovaly primárnější jednotky analýzy než skupina – to znamená, že skupina by byla jen výsledkem artikulace společenských praxí. Je-li tento přístup správný, mohli bychom říci, že nějaké hnutí není populistické proto, že ve své politice nebo ideologii předkládá aktuální *obsah*, který lze určit jako populistický, ale proto, že ukazuje specifickou *logiku artikulace* těchto obsahů – ať již jsou ony obsahy jakékoli.

Než se pustíme do jádra našeho argumentu, je nutno učinit jednu poslední poznámku. Kategorie „artikulace“ našla v teoretickém jazyce během posledních třiceti nebo čtyřiceti let jisté uplatnění – zvláště v rámci althusserovské školy a ve sféře jejího vlivu. Měli bychom nicméně podotknout, že pojem artikulace, jak jej rozvíjelo althusseriánství, se omezoval hlavně na *ontické* obsahy vstupující do artikulačního procesu (ekonomično, politično, ideologično). Artikulace byla sice

podrobena jisté *ontologické* teoretizaci (pojmy „determinace v poslední instanci“ či „relativní autonomie“), ale protože se tyto formální logiky jevily jako nevyhnutelně odvozené z ontického obsahu některých kategorií (například determinace v poslední instanci mohla odpovídat *pouze* ekonomii), možnost předložení určité ontologie sociální byla od samého začátku přísně omezena. Politická logika populismu byla vzhledem k těmto omezením nemyslitelná.

V následujícím předložím tři teoretické návrhy: 1) že uvažování o specifičnosti populismu vyžaduje začít analýzu od menších jednotek než skupina (ať už na politické nebo ideologické úrovni); 2) že populismus je ontologická, a nikoli ontická kategorie – tj. že jeho význam nelze najít v žádném politickém nebo ideologickém obsahu, vstupujícím do popisu praktik jakékoli jednotlivé skupiny, nýbrž ve zvláštním *způsobu artikulace* jakýchkoli společenských, politických či ideologických obsahů; 3) že tato artikulační forma nezávisle na svém obsahu vytváří strukturující účinky, které se primárně projevují na rovině způsobů reprezentace.

SOCIÁLNÍ POŽADAVKY A SOCIÁLNÍ TOTALITA

Jak jsme právě zdůraznili, naším východiskem by mělo být vyčlenění menších jednotek než skupina a uvažování o různých společenských logikách jejich artikulace. Jednou z těchto logik je populismus. Na začátku podotkneme, že naše analýza postuluje asymetrii mezi společenstvím jako celkem („společností“) a jakýmkoli sociálním aktérem, který v ní působí. To znamená, že neexistuje žádný společenský činitel, jehož vůle se shoduje s aktuálními procesy ve společnosti chápané jako totalita. Rousseau si dokonale uvědomoval, že utvoření obecné vůle – jež pro něho bylo podmínkou demokracie – je v podmínkách moderních společností, kdy si samotné jejich rozměry a jejich různorodost naléhavě vyžadují uchýlení k mechanismům reprezentace, stále obtížnější; Hegel se pokoušel s touto otázkou vyrovnat tím, že postuloval odlišení mezi občanskou a politickou společností, přičemž občanská společnost představuje partikularismus a heterogenitu („systém potřeb“) a politická společnost moment totalizace a univerzality; a Marx znovu prosazoval

utopii přesného překrývání komunitárního prostoru a kolektivní vůle prostřednictvím úlohy jedné univerzální třídy ve sjednocené společnosti. Východiskem naší úvahy je, že žádný pokus o překlenutí propasti mezi politickou vůlí a komunitárním prostorem nakonec nemůže uspět, ale že snaha vybudovat takový most definuje specificky politickou artikulaci sociálních identit.

Abychom se vyhnuli nedorozumění, měli bychom dodat, že toto ne-překrývání mezi společenstvím jakožto totalitou a aktuálními a dílčími vůlemi sociálních aktérů nás nevede k tomu, abychom zvolili jakýkoli metodologicky individualistický přístup k otázce jednání. Jednání předpokládá, že individua jsou smysluplné totality definované ze sebe samých; odtud už chybí jen jeden krok k závěru, že sociální interakce by měla být chápána jako vyjednávání mezi činiteli, jejichž identity se budují kolem jasně vymezených zájmů. Naš přístup je naopak veskrze holistický, a to s jediným vymezením, totiž že příslib plnosti, obsažený v pojmu beze zbytku sebe-určeného společenského celku, je nedosažitelný. Pokus o vybudování komunitárních prostorů z plurality kolektivních vůlí tedy nikdy nemůže nabýt podobu nějaké smlouvy – smlouva totiž předpokládá pojmy zájmů a sebe-určených vůlí, které se snažíme zpochybnit. Onu komunitární plnost, již společenský celek nemůže zajistit, nelze převést ani na jednotlivce. Jednotlivci nejsou soudržené totality, ale pouze referenční identity, které se musí štěpit do řady lokálně vymezených subjektivních pozic. Artikulace mezi těmito pozicemi je společenská, nikoli individuální záležitost (sám pojem „individua“ je v rámci našeho přístupu nesmyslný).

Jaké jsou tedy ony menší jednotky, od nichž musí naše analýza začít? Naším vodítkem bude kategorie „požadavku“ jakožto základní forma budování sociálního pouta. Slovo „požadavek“ (*demand*) je v angličtině nejednoznačné: na jedné straně má význam žádosti (*request*) a na straně druhé aktivnější význam *předložení* žádosti – nějakého nároku – někomu jinému (třeba ve výrazu „požadovat vysvětlení“, *demanding an explanation*). V jiných jazycích, například ve španělštině, existují pro oba významy různá slova: slovo odpovídající našemu druhému významu by bylo *reivindicación*. Když v naší analýze používáme výraz „požadavek“, klademe očividně důraz na jeho druhý význam, avšak sama jeho významová nejednoznačnost má své výhody, neboť teoretický pojem

požadavku, který budeme užívat, zahrnuje i jistou nerozhodnutelnost mezi těmito dvěma významy – jak uvidíme, tyto významy fakticky odpovídají dvěma odlišným formám politické artikulace. Dodejme rovněž, že pod oběma významy se skrývá společný předpoklad: totiž že požadavek není uspokojen sám ze sebe, ale musí být adresován nějaké instanci odlišné od té, v níž byl původně formulován.

Uvedeme příklad přímočarého požadavku: skupina lidí žijících v jisté čtvrti chce zavedení autobusové linky, která by jim zajišťovala dopravu z místa bydliště do oblasti, kde většina z nich pracuje. Předpokládejme, že s tímto požadavkem přijdou na radnici a že tento požadavek je splněn. Máme zde následující soustavu strukturních rysů: 1) nějaká společenská potřeba nabude podobu žádosti – není tedy uspokojena díky samosprávě, ale prostřednictvím apelu k jiné instanci, která má rozhodovací moc; 2) sám fakt, že k žádosti dojde, ukazuje, že rozhodovací moc vyšší instance není vůbec nijak zpochybněna – jsme tedy bezvýhradně u prvního významu slova „požadavek“; 3) požadavek je izolovaným požadavkem uzavřeným v sobě samém – není to špička ledovce nebo symbol široké škály různých nezformulovaných společenských požadavků. Složíme-li tyto tři rysy dohromady, můžeme vyslovit následující důležitý závěr: žádosti tohoto typu, v nichž jsou požadavky izolované nebo individuálně uspokojované, nevytvářejí v rámci sociální žádnou propast nebo hranici. Právě naopak, společenští aktéři přijímají jako nevyslovený předpoklad celého procesu legitimitu každé z jeho instancí: nikdo nezpochybňuje ani právo na předložení žádosti, ani právo rozhodující instance učinit rozhodnutí. Každá instance je součástí (či diferenčním bodem) vysoce institucionalizované společenské imanence. Společenské logiky fungující v souladu s tímto institucionalizovaným, diferenčním modelem nazveme *logiky difference*. Předpokládají, že neexistuje žádný společenský rozštěp a že jakýkoli legitimní požadavek může být ne-antagonisticky, administrativně uspokojen. Snadno si vzpomeneme na příklady společenských utopií obhajujících univerzální fungování diferenčních logik: disraeliovský pojem „jednoho národa“, „sociální stát“ nebo saint-simonovské motto: „Od vládnutí lidem ke správě věcí“.

Vraťme se nyní k našemu příkladu. Předpokládajme, že žádost je zamítnuta. Z tohoto rozhodnutí bezpochyby vzejde určitý stav společenské frustrace. Pokud však není uspokojen pouze *jeden* požadavek,

situace se tím nijak zásadně nezmění. Je-li ovšem škála požadavků, které z jakéhokoli důvodu nedojdou uspokojení, velmi široká, toto mnohonásobné zklamání spustí sociální logiky zcela odlišného typu. Jestliže například skupina lidí v této oblasti, která byla zklamána, pokud jde o vyřízení žádosti o lepší přepravu, zjistí, že jejich sousedé jsou rovněž nespokojeni stran svých nároků ohledně bezpečnosti, dodávek vody, bydlení, školství atd., vznikne mezi nimi jakási solidarita: všem jim bude společný fakt, že jejich požadavky zůstávají nesplněny. To znamená, že tyto požadavky sdílejí *negativní* rozměr, přesahující jejich pozitivní diferenční povahu.

Společenská situace, v níž mají požadavky tendenci seskupovat se na negativní bázi, totiž na základě toho, že zůstávají nesplněny, je první předběžná podmínka – ačkoli v žádném případě není jediná – onoho způsobu politické artikulace, který označujeme jako populismus. Uvedme nyní ty jeho strukturní rysy, jaké jsme v této fázi našeho uvažování schopni odhalit: 1) Zatímco institucionální uspořádání, o němž byla řeč dříve, bylo založeno na logice difference, zde se setkáváme s opačnou situací, již lze popsat jako *logiku ekvivalence* – tj. jde o situaci, v níž mají všechny požadavky navzdory svému diferenčnímu charakteru tendenci se seskupovat, přičemž vytvářejí to, co nazveme *ekvivalenčním řetězcem*. To znamená, že každý individuální požadavek je ve své podstatě rozštěpený: na jedné straně je svou vlastní partikularizovanou identitou (*self*); na straně druhé skrze ekvivalenční vazby poukazuje k celku ostatních požadavků. Vraťme se k našemu názornému příkladu: každý požadavek je ve skutečnosti špička ledovce, poněvadž se sice ukazuje jen ve vlastní partikularitě, ale zároveň prezentuje svůj vlastní zjevný nárok pouze jako jeden ze širšího souboru společenských požadavků. 2) Subjekt požadavku je v našich dvou případech odlišný. V prvním případě byl subjekt požadavku stejně izolovaný jako požadavek sám. Subjekt požadavku, pojmáný jako diferenční partikularita, označíme jako *demokratický subjekt*. Ve druhém případě bude subjekt širší, neboť jeho subjektivita bude výsledkem ekvivalenčního uskupení vícera demokratických požadavků. Subjekt konstituovaný na bázi této logiky označíme jako *lidový subjekt*. Tím se jasně ukazují podmínky jak pro vynoření, tak pro zánik lidové subjektivity: čím více společenských požadavků má tendenci být diferenčně včleněno do úspěšného institucionálního systému,

tím slabší budou ekvivalenční vazby a tím méně pravděpodobné bude utvoření lidové subjektivity; situace, v níž větší množství nesplněných požadavků koexistuje se vzrůstající neschopností jejich diferenčního začlenění ze strany institucionálního systému, naopak vytváří podmínky vedoucí k populistické roztržce. 3) Důsledkem předchozí analýzy je, že vynoření lidové subjektivity neexistuje bez vytvoření určité vnitřní hranice. Ekvivalence jsou ekvivalencemi pouze se zřetelem k chybění, jež je všechny prostupuje, a to vyžaduje určení zdroje sociální negativity. Ekvivalenční lidové diskursy takto rozdělují sociálně na dva tábory: na moc a utlačované. Tím se přeměňuje povaha požadavků: přestávají být prostými žádostmi a stávají se bojovnými požadavky (*reivindicaciones*) – jinými slovy, přesouváme se ke druhému významu slova „požadavek“.

Ekvivalence, lidová subjektivita, dichotomické budování sociální okolo jisté vnitřní hranice. Zdánlivě zde máme všechny strukturální rysy nutné k definování populismu. Avšak ne tak docela. Stále chybí jeden klíčový rozměr, a právě o něm musíme nyní uvažovat.

PRÁZDNÉ A PLOVOUCÍ SIGNIFIKANTY

Naše úvaha nás zatím vedla k rozpoznání dvou podmínek – které se ze strukturálního hlediska navzájem vyžadují – vynoření populistické roztržky: dichotomizace sociálního prostoru vytvořením vnitřní hranice a vybudování ekvivalenčního řetězce mezi nesplněnými požadavky. Přísně vzato tu nejde o dvě podmínky, nýbrž o dva aspekty téže podmínky, neboť vnitřní hranice může být pouze výsledkem působení ekvivalenčního řetězce. V každém případě je důležité si uvědomit, že ekvivalenční řetězec má *anti-institucionální* charakter: podvrací partikularistickou, diferenční povahu požadavků. Ve vztahu mezi požadavky vloženými do „systému“ a schopností systému těmto požadavkům vyhovět v jistém bodě nastane zkrat. Nyní musíme probrat účinky, jimiž tento zkrat působí jak na povahu požadavků, tak na systém chápaný jako určitá totalita.

Ekvivalenční požadavky nás ihned staví před problém reprezentace specificky ekvivalenčního momentu. Požadavky jsou totiž samozřejmě vždy partikulární, kdežto univerzálnější rozměr spojený s ekvivalencí

postrádá jakýkoli přímý a evidentní způsob reprezentace. Tvrdíme, že první předběžná podmínka reprezentace ekvivalenčního momentu je totalizace (skrže signifikaci) moci stojící proti souhrnu těch požadavků, které tvoří lidovou vůli. To by mělo být jasně patrné: aby ekvivalenční řetězec mohl vytvořit hranici uvnitř sociálna, je nutné nějak reprezentovat druhou stranu této hranice. Populismus nemůže existovat bez diskursivní konstrukce nějakého nepřítele: *ancien régime*, oligarchie, establishmentu nebo čehokoli jiného. K tomuto aspektu se později vrátíme. Nyní se soustředíme na přechod od demokratických subjektivních pozic k lidovým subjektivním pozicím na základě účinků působení hranice, které se odvozují z ekvivalencí.

Jak se tedy ekvivalence *ukazuje*? Jak jsme již zdůraznili, ekvivalenční moment nemůže být nalezen v žádném pozitivním rysu, kterým by se vyznačovaly všechny požadavky, neboť ty – z hlediska těchto rysů – jsou od sebe zcela odlišné. Ekvivalence vyrůstá bezvýhradně z opozice vůči moci, která se nachází za hranicí a nedokáže uspokojit žádný z ekvivalenčních požadavků. Jak ale v takovém případě může být řetězec jako takový reprezentován? Jak jsem tvrdil na jiném místě², tato reprezentace je možná jen tehdy, pokud nějaký partikulární požadavek – aniž se zcela vzdá své vlastní partikularity – začne rovněž fungovat jako signifikant reprezentující řetězec jakožto celek (podobně jako zlato přeměňuje svou vlastní materialitu na univerzální reprezentaci hodnoty, aniž přestane být partikulární komoditou). Tento proces, díky němuž partikulární požadavek začne reprezentovat ekvivalenční řetězec, který je s ním nesouměřitelný, je samozřejmě tím, co jsme nazvali *hegemonií*. Požadavky Solidarity byly kupříkladu na začátku požadavky jedné partikulární dělnické skupiny v Gdaňsku, ale protože byly formulovány v utlačované společnosti, v níž mnoho společenských požadavků zůstalo nesplněno, staly se z nich signifikanty lidového tábora v novém dichotomickém diskursu.

Jeden rys tohoto procesu budování univerzální lidové signifikace je pro pochopení populismu zvláště důležitý. Jde o následující: čím více se řetězec ekvivalencí rozšiřuje, tím slabší bude jeho spojení s partikularistickými požadavky, které přebírají funkci univerzální reprezentace.

2 Srovnej „Why Do Empty Signifiers Matter to Politics?“ in: *Emancipation(s)*, c.d., s. 36–46, v tomto svazku s. 69–80.

To nás vede k závěru, který je pro naši analýzu klíčový: budování lidové subjektivity je možné jen na základě diskursivního produkování *tendenčně* prázdných signifikantů. Takzvaná „chudost“ populistických symbolů je podmínkou jejich politické účinnosti – poněvadž jejich funkce spočívá v tom, že skutečnost, jež je velkou měrou heterogenní, přivádějí k ekvivalenční homogenitě, mohou tak činit jen na základě toho, že svůj partikularistický obsah omezí na minimum. Tento proces vpsledku dospěje k bodu, kdy je homogenizující funkce zastávána čistým jménem: jménem vůdce.

Na tomto místě bychom měli vzít v potaz dva další důležité aspekty. První se týká zvláštního druhu deformace, kterou ekvivalenční logiky zavádějí do utváření „lidu“ a „moci“ jakožto antagonistických pólů. V případě „lidu“, jak jsme viděli, je ekvivalenční logika založena na „vyprazdňování“, jehož důsledky jsou zároveň obohacující i ochuzující. Obohacující v tom smyslu, že signifikanty sjednocující ekvivalenční řetězec musí pokrýt všechny vazby, jež tento řetězec drží pohromadě, a proto mají širší referenci než čistě diferenční obsah, který by signifikant spojoval jen s jedním signifikátem. Ochuzující v tom smyslu, že právě kvůli této širší (a potenciálně univerzální) referenci vzniká tendence k drastické redukci jejího spojení s jednotlivými obsahy. Kdybychom použili rozlišení z oblasti logiky, mohli bychom říci, že to, co reference získává na *extenzi*, současně ztrácí na *intenzi*. A k témuž dochází při budování mocenského pólu: tento pól nefunguje jednoduše skrze materialitu svého diferenčního obsahu, neboť tento obsah je *nositelem* negace pólu lidového (kvůli nesplnění jeho požadavků). Výsledkem je základní nestabilita pronikající různými momenty, které jsme v naší studii vyčlenili. Pokud jde o jednotlivé požadavky, v jejich izolovaných obsazích není nic, co by předjímalo způsob, jakým budou diferenčně nebo ekvivalenčně artikulovány – to bude záležet na historickém kontextu –, a nic nepředjímá (v případě ekvivalencí) ani rozsah a složení řetězců, na nichž se podílejí. A co se týče obou pólů dichotomie lid/moc, jejich faktická identita a struktura bude rovněž otevřena zpochybnění a redefinici. Ve Francii docházelo ke vzpourám kvůli nedostatku potravin už od středověku, avšak u těchto vzpour platilo pravidlo, že monarchie při nich nebyla identifikována jako nepřítel. Bylo třeba všemožných složitých přeměn v 18. století, aby bylo dosaženo stadia, v němž se požadavky týkající se

potravin staly součástí revolučních ekvivalenčních řetězců, zahrnujících celek politického systému. A americký farmářský populismus na konci 19. století neuspěl proto, že pokus o vytvoření řetězců lidové ekvivalence spojující požadavky skupin zbavených majetku narazil na zásadní překážku v podobě souboru strukturních *diferenčních* omezení, které se ukázaly jako silnější než populistické výzvy: jmenovitě šlo o nesnáze související se sjednocením černých a bílých farmářů, o vzájemnou nedůvěru mezi farmáři a dělníky z měst, o hluboce zakořeněnou loajálnost jižanských farmářů k Demokratické straně atd.

Tím se dostáváme k naší druhé úvaze. V předcházejícím zkoumání jsme se nechali vést zjednodušujícím předpokladem faktické existence nějaké hranice, oddělující dva antagonistické ekvivalenční řetězce. Právě tento předpoklad nyní musíme zpochybnit. K tomuto zpochybnění nás ve skutečnosti vede celý náš přístup, neboť pokud neexistuje žádný apriorní důvod, proč by nějaký požadavek měl vstoupit do nějakých určitých ekvivalenčních řetězců a diferenčních artikulací spíše než do jiných, měli bychom očekávat, že antagonistické politické strategie budou založeny na různých způsobech vytváření politických hranic a že tyto hranice budou vystaveny destabilizacím a přeměnám.

Je-li tomu tak, je nutno naše předpoklady do jisté míry pozměnit. Každý diskursivní prvek bude podroben strukturnímu tlaku protichůdných pokusů o artikulaci. V naší teoretizaci úlohy prázdných signifikantů závisela samotná jejich možnost na přítomnosti určitého řetězce ekvivalencí, který zahrnuje, jak jsme viděli, nějakou vnitřní hranici. Klasické formy populismu – kupříkladu většina jihoamerických populismů ve 40. a 50. letech 20. století – odpovídají tomuto popisu. Politická dynamika populismu závisí na neustálém reprodukování této vnitřní hranice. Kdybychom měli použít přirovnání převzaté z lingvistiky, mohli bychom říci, že zatímco institucionalistický politický diskurs má tendenci upřednostňovat syntagmatický pól jazyka – řadu diferenčních míst artikulovaných vztahy kombinace –, populistický diskurs má tendenci upřednostňovat pól paradigmatický, tj. vztahy substituce mezi prvky (v našem případě mezi požadavky) seskupenými kolem pouhých dvou syntagmatických pozic.

Vnitřní hranice, na níž je populistický diskurs založen, může být nicméně rozvrácena. K tomu může dojít dvěma různými způsoby. Jeden

spočívá v tom, že se přetrhnou ekvivalenční vazby mezi různými partikulárními požadavky díky jejich individuálnímu splnění. To je cesta k úpadku populistické formy politiky, k rozostření vnitřních hranic a k přechodu na vyšší stupeň soudržnosti institucionálního systému – transformismus, jak to nazval Gramsci. Obecně řečeno to odpovídá Disraeliho projektu „jednoho národa“ nebo současným pokusům teoretiků Třetí cesty a „radikálního středu“, pokusům o nahrazení politiky správou.

Druhý způsob rozvrácení vnitřní hranice má zcela jinou povahu. Nespočívá v *odstraňování* hranic, nýbrž ve *změně jejich politického znaku*. Když se postupně ústřední signifikanty lidového diskursu, jak jsme viděli, stávají částečně prázdnými, oslabují zároveň své někdejší vazby k nějakým partikulárním obsahům – tyto obsahy začínají být zcela otevřené řadě různých ekvivalenčních reartikulací. Nyní stačí, aby si prázdné lidové signifikanty uchovaly svůj radikalismus – tj. svou schopnost rozdělovat společnost na dva tábory –, zatímco řetězec ekvivalencí, který sjednocují, se nicméně mezitím stane řetězcem odlišným, a politický význam celé populistické operace nabude podobu protikladného politického znaku. Ve 20. století najdeme nespočetné příklady těchto zvrátů. V Americe si signifikanty lidového radikalismu, které v době New Dealu měly hlavně levicové konotace, později znovu přisvojila radikální pravice, Georgesem Wallacem počínaje a „morální většinou“ konče. Ve Francii byla radikální „tribunská funkce“ Komunistické strany do jisté míry vstřebána Národní frontou. A celá expanze fašismu v meziválečném období by byla nepochopitelná bez poukazu k pravicové reartikulaci témat a požadavků náležejících k revoluční tradici.

Důležité je pochopit vzorec tohoto procesu reartikulace: tento proces závisí na tom, že funkčnost ústředních signifikantů lidového radikalismu se částečně uchová, přičemž řada demokratických požadavků se vepíše do odlišného řetězce ekvivalencí. Tato hegemonická reartikulace je možná proto, že žádný společenský požadavek jí nestanovil jakoukoli apriorní formu inskripce, která by představovala její „zjevné předurčení“ – všechno závisí na hegemonické soutěži. Jakmile je nějaký požadavek podroben pokusům o artikulaci ze strany většího množství antagonistických projektů, žije ve vztahu k těmto projektům v jakési zemi nikoho – nabývá částečnou a přechodnou autonomii. Abychom

poukázali na tuto nejednoznačnost lidových signifikantů a požadavků, které artikulují, budeme mluvit o *plovoucích signifikantech*. Druh strukturního vztahu, jenž je vytváří, se liší od onoho vztahu, jehož působení jsme objevili u prázdných signifikantů: zatímco prázdné signifikanty závisejí na plně rozvinuté vnitřní hranici, jež je výsledkem ekvivalenčního řetězce, plovoucí signifikanty jsou projevem nejednoznačnosti, jež je niterně vlastní všem hranicím, a neschopnosti těchto hranic dosáhnout jakékoli konečné stability. Toto rozlišení je nicméně především analytické, neboť prázdné a plovoucí signifikanty se v praxi do velké míry překrývají: neexistuje historická situace, v níž je společnost natolik zkonsolidovaná, že její vnitřní hranice nepodléhá žádné subverzi nebo posunu, a žádná organická krize není tak hluboká, aby fungování subverzivních tendencí nebylo omezeno nějakými formami stability.

POPULISMUS, POLITIKA A REPREZENTACE

Spojme nyní různé linie naší argumentace, abychom mohli zformulovat koherentní pojem populismu. Takové soudržnosti lze dosáhnout jen tehdy, když různé rozměry podílející se na vypracování pojmu nejsou pouze nespojitými rysy, sloučenými prostým výčtem, nýbrž součástí teoreticky artikulovaného celku. Pro začátek řekněme, že populismus se objeví jen tehdy, když existuje řada politicko-diskursivních praktik vytvářejících lidový subjekt, a předběžnou podmínkou vynoření takového subjektu je, jak jsme viděli, vybudování vnitřní hranice rozdělující společenský prostor na dva tábory. Logika tohoto rozdělení je však diktována, jak víme, vytvořením ekvivalenčního řetězce mezi řadou společenských požadavků, v níž ekvivalenční moment převládá nad jejich diferenční povahou. A konečně ekvivalenční řetězec nemůže představovat výsledek čistě nahodilých souhry okolností, ale musí být upevněn díky vynoření prvku, který mu dává soudržnost tím, že jej označuje jakožto celek. Tento prvek jsme nazvali *prázdným signifikantem*.

To jsou všechny definující strukturní rysy, jež podle mého názoru vymezují kategorii populismu. Jak vidno, pojem populismu, který navrhuji, je důsledně *formální*, neboť všechny jeho definiční rysy se vztahují výhradně ke specifickému způsobu artikulace – k převaze ekvivalenční

logiky nad logikou diferenční -, nezávisle na aktuálních *obsazích*, které jsou předmětem artikulace. To je důvod, proč jsem na začátku tohoto textu tvrdil, že „populismus“ je ontologická, a nikoli ontická kategorie. Většina pokusů o definování populismu směřovala k určení toho, co je pro něj specifické v určitém jednotlivém ontickém obsahu, takže tyto pokusy vyústily do cvičení, které mařilo své vlastní cíle a jehož dva předvídatelné alternativní výsledky spočívaly buď v tom, že se zvolí jeden empirický obsah, který je ihned zavalen lavinou výjimek, anebo v tom, že se budeme dovolávat „intuice“, již nelze převést do žádného pojmového obsahu.

Tento konceptualizační posun od obsahu k formě má několik výhod (kromě té, která je zjevná, totiž že se vyhneme naivnímu sociologismu, který redukuje politické formy na předem konstituovanou jednotu skupiny). Především máme způsob, jak čelit neustále se vracejícímu problému, jímž je otázka, jak se vyrovnat se všudypřítomností populismu – s faktem, že populismus se může vynořit z různých bodů sociálně-ekonomické struktury. Nalezneme-li jeho definiční rysy v převládnutí logiky ekvivalence, ve vytváření prázdných signifikantů a v budování politických hranic díky interpelaci utlačovaných, ihned pochopíme, že diskursy zakořeněné v této artikulační logice se mohou zrodit z *jakéhokoli* místa ve společensko-institucionální struktuře: z klientelistických politických organizací, etablovaných politických stran, odborů, armády, revolučních hnutí atd. „Populismus“ nedefinuje aktuální politiku těchto organizací, ale představuje způsob artikulace jejich témat – ať už jsou jakákoli. Za druhé takto můžeme lépe nahlédnout něco, co je pro pochopení současné politické scény zásadní: oběh signifikantů radikálního protestu mezi hnutími nesoucími zcela protikladné politické znaky. Na tuto otázku jsme odkazovali již dříve. Abychom uvedli jen jeden příklad: oběh signifikantů mazzinismu a garibaldismu v Itálii během osvobozené války (1943–1945). Šlo o signifikanty radikálního protestu v Itálii, jejichž původ sahá k Risorgimentu. Jak fašisté, tak komunisté se je pokoušeli začlenit do svého diskursu a výsledkem bylo, že se na těchto různých formách politické artikulace staly částečně nezávislými. Podržely si rozměr radikalismu, ale otázka, zda se tento radikalismus posune směrem doprava nebo doleva, zůstala na počátku nerozhodnuta – byly to plovoucí signifikanty v tom smyslu, který jsme zde analyzovali. Klást

si otázku, jaká společenská skupina se skrze tyto populistické symboly vyjadřuje, je zjevně jen zbytečným cvičením: ekvivalenční řetězce, které utvořily, protínají mnoho částí společnosti, a radikalismus, který značily, mohl být artikulován hnutími, jež jsou nositeli zcela protikladných politických znaků. Tuto migraci signifikantů lze popsat, pokud je populismus pojmán jako formální princip artikulace, nikoli tehdy, pokud je tento princip skryt za partikulárními obsahy, které jej ztělesňují v různých politických konjunkturách.

Formální přístup k otázce populismu konečně umožňuje vyrovnat se s dalším tématem, o němž by jinak nebylo možno pojednávat. Ptát se, zda nějaké hnutí *je* nebo *není* populistické, ve skutečnosti znamená začít špatnou otázkou. Otázka, již bychom si místo toho měli klást, zní následovně: *do jaké míry* je nějaké hnutí populistické? Jak víme, tato otázka je totožná s otázkou další: do jaké míry dominuje jeho diskursu logika ekvivalence? Prezentovali jsme politické praktiky jako něco, co působí v různých bodech určitého kontinua, jehož dva extrémy, vytvořené na základě *reductio ad absurdum*, by byly institucionalistický diskurs, ovládaný čistou logikou difference, a diskurs populistický, v němž bez zpochybnění působí logika ekvivalence. Tyto dva extrémy jsou ve skutečnosti nedosažitelné: čistá difference by představovala společnost, jež by byla natolik ovládána správou a individualizací společenských požadavků, že by již nebyl možný žádný boj okolo vnitřních hranic, tj. žádná politika; a čistá ekvivalence by znamenala takové rozpuštění společenských vazeb, že samotný pojem „společenského požadavku“ by ztratil jakýkoli význam – toť obraz „davů“, jak jej vykreslili teoretici „davové psychologie“ v 19. století (Taine, Le Bon, Sighele atd.).

Je důležité si uvědomit, že nemožnost dvou extrémů v podobě čisté difference nebo čisté ekvivalence není empirická – jde o nemožnost logickou. Rozvrácení difference ekvivalenční logikou nenabývá podobu naprostého odstranění difference díky této logice. Vztah ekvivalence není vztahem, v němž se všechny difference zhroutí do identity, nýbrž naopak vztahem, v němž jsou difference stále velice aktivní. Ekvivalence odstraňuje *oddělenost* mezi požadavky, ale nikoli požadavky samé. Pokud je nějaká řada požadavků – na dopravu, bydlení, zaměstnání atd., abychom se vrátili k našemu úvodnímu příkladu – nesplněna, ekvivalence, jež mezi nimi existuje – a lidová identita, jež je výsledkem této

ekvivalence –, velmi naléhavě vyžaduje přetrvávání těchto požadavků. Ekvivalence tedy rozhodně stále představuje svébytný způsob artikulování diferencí. Mezi ekvivalencí a diferencí tedy existuje složitá dialektika, jakýsi nestabilní kompromis. Nalezneme širokou škálu historických situací, které předpokládají *přítomnost* obou položek, ale současně i *napětí* mezi nimi. Některé z nich zde zmíníme:

1. Institucionální systém začíná být stále méně schopen diferenčně vstřebávat společenské požadavky, což vede k vnitřnímu rozštěpu ve společnosti a k vybudování dvou antagonistických ekvivalenčních řetězců. To je klasická zkušenost populistické či revoluční roztržky, jež je obecně vyústěním oněch typů krize reprezentace, které Gramsci označil jako „organické krize“.

2. Režim, který vznikl z populistické roztržky, se postupně institucionalizuje, takže opět začne převažovat diferenční logika a ekvivalenční lidová identita se stále výrazněji stává nefunkčním *langue de bois*, který stále méně ovládá faktický chod politiky. Peronismus v Argentině se pokoušel přesunout od počáteční konfrontační politiky – jejímž lidovým subjektem byl *descamisado* (ekvivalent sansculotta) – ke stále více institucionalizovanému diskursu, založenému na něčem, čemu se říkalo „organizované společenství“ (*la comunidad organizada*). Další variantu této narůstající asymetrie mezi aktuálními požadavky a ekvivalenčním diskursem nalézáme v těch případech, v nichž se ekvivalenční diskurs stává státním *langue de bois*. V souvislosti s nimi zjišťujeme, že rostoucí vzdálenost mezi faktickými společenskými požadavky a dominantním ekvivalenčním diskursem často vede k represí těchto požadavků a k násilnému prosazování onoho diskursu. Tímto vzorcem se řídila řada afrických režimů po procesu dekolonizace.

3. Některé dominantní skupiny se snaží soustavně znovu vytvářet vnitřní hranice pomocí stále důraznějšího anti-institucionálního diskursu. Tyto pokusy zpravidla selhávají. Vzpomeňme si jen na onen proces, který ve Francii vedl od jakobinství k direktoriu, a na různé fáze v cyklu „kulturní revoluce“ v Číně.

Nějaké hnutí či ideologie – anebo nějaký diskurs, abychom oboje zařadili pod jejich společné rodové označení – budou více či méně populistické v závislosti na míře, v jaké jsou jejich obsahy artikulovány ekvivalenční logikou. To znamená, že žádné politické hnutí nebude zcela

prosto populismu, protože žádnému hnutí se nestane, že by prostřednictvím vytvoření nějaké společenské hranice do jisté míry neinterpelevalo „lid“ proti nějakému nepříteli. Proto se jeho populistické vklady ukáží zvláště jasně v momentech politické transformace, kdy je v sázce budoucnost společenství. Míra „populismu“ bude v tomto smyslu záviset na hloubce propasti oddělující politické alternativy. Tím nicméně vzniká jeden problém. Pokud populismus spočívá v postulování radikální alternativy v rámci komunitárního prostoru, jisté volby na křižovatce, na níž závisí budoucnost dané společnosti, nestává se potom populismus synonymem politiky? Odpověď může být pouze kladná. Populismus znamená zpochybnění institucionálního řádu tím, že se utlačovaní budou konstruovat jako historický činitel – tj. jako činitel, který je ve vztahu k tomu, jak se věci mají, něčím *jiným*. To je však totéž co politika. Politika vzniká pouze díky gestu, které zahrnuje stávající stav jakožto systém a zároveň k němu nabízí alternativu (anebo naopak, pokud hájíme tento systém proti existujícím potenciálním alternativám). To je důvod, proč je konec populismu totožný s koncem politiky. Konec politiky nastane tehdy, když společenství pojmá jako totalita a vůle reprezentující tuto totalitu od sebe začnou být nerozlišitelné. V takovém případě, jak jsem tvrdil v celém tomto textu, je politika nahrazena správou a stopy společenského rozštěpu mizí. Hobbesův Leviatan jakožto nerozdělná vůle absolutního vládce nebo Marxův univerzální subjekt beztrždní společnosti představují paralelní způsoby – přestože každý z nich je samozřejmě nositelem protikladného znaku – ukončení politiky. Jak totální, nezpochybnitelný stát, tak zmizení státu jsou způsoby vymazání stop společenského rozštěpu. V tomto smyslu lze ale snadno nahlédnout, že podmínky možnosti politična a podmínky možnosti populismu jsou tytéž: oboje předpokládá společenský rozštěp, v obojím nacházíme nejednoznačný *démos*, jenž je na jedné straně určitou částí uvnitř společnosti (lůzry), a na straně druhé činitelem, který se antagonisticky prezentuje jako *celé* společenství.

Tento závěr nás vede k poslední úvaze. Dokud budeme mít politiku (a rovněž – pokud je naše argumentace správná – i její derivát, jímž je populismus), budeme mít i společenský rozštěp. Důsledkem tohoto společenského rozštěpu je, že určitá část společenství se bude prezentovat jako vyjádření a reprezentace společenství coby celku. Dokud máme

politickou společnost, je tato propast je nezahladitelná. To znamená, že „lid“ se může konstituovat pouze na půdě vztahů reprezentace. Vysvětlili jsme již, z jakého reprezentativního podloží se „lid“ vynořuje: tvoří její jistá partikularita, která přebírá funkci univerzální reprezentace; zdeformování identity této partikularity skrze vytvoření ekvivalenčních řetězců; lidový tábor, jenž je výsledkem těchto substitucí a předkládá se jako něco, co reprezentuje společnost jakožto celek. Tyto úvahy mají některé důležité důsledky. Prvním z nich je, že „lid“ v té podobě, v jaké funguje v populistických diskurzech, nikdy není primární danost, nýbrž konstrukt – není tomu tak, že by populistický diskurs jednoduše *vyjadřoval* nějaký druh původní lidové identity; tento diskurs onu identitu ve skutečnosti *konstituuje*. Druhým důsledkem v návaznosti na to je, že vztahy reprezentace nejsou druhotnou rovinou, odrážející primární sociální realitu vytvořenou jinde; jsou naopak primární půdou, na níž se sociálně buduje. Jakákoli politická transformace bude proto probíhat jako vnitřní přesun prvků vstupujících do procesu reprezentace. A třetím důsledkem je, že reprezentace není druhá nejlepší možnost – jak by tomu byl chtěl Rousseau –, jež představuje vyústění rozšiřující se propasti mezi univerzálním prostorem společenství a partikularismem fakticky existujících kolektivních vůlí. Právě naopak, asymetrie mezi společenstvím jako celkem a kolektivními vůlemi je zdrojem oné radostné hry, již nazýváme politikou, v níž nacházíme svoje hranice, ale také svoje možnosti. Výsledkem této nemožnosti konečné univerzality je mnoho závažných věcí – kromě jiného vynoření „lidu“.